

A vizuális nevelés teológiai megközelítése

Egyház és képzőművészet az európai kultúrtörténetben egymással szorosan összefonódó fogalmak. Ez a tény a mai közoktatásban vizuális neveléssel, illetve hitoktatással (vagy vallási ismeretek oktatásával) foglalkozó pedagógusok számára szükségessé teszi az egyház által közvetített hit és a művészi kifejezés viszonyára való reflexiót.

A vizuális nevelésben elengedhetetlen, hogy a műalkotások elemzése során – a bibliai és egyháztörténeti alapismereteken túl – szóba kerüljön az istenhit mint inspirációs forrás, a kortárs teológiának pedig számot kell vetnie a művészetben kifejeződő hitelmény jelenlétével az egyházi életben. A következő gondolatmenet célja tehát, hogy a vizuális nevelés, vizuális értékközvetítés témáját elhelyezze a katolikus teológia értelmezési horizontjában.

Mivel a katolikus egyház a legkorábbi időktől úgy tekintett a képzőművészetre, mint a hitre nevelés kitüntetett útjára, a teológus azzal a reménységgel vállalkozik e művészetelmélettel határos terület felderítésére, hogy a ma tapasztalható szakadás a képzőművészet és az intézményes egyház között talán nem végleges. Az egyházi mecenatúrára vonatkozó történelmi források azt mutatják, hogy ez a kapcsolat sohasem volt feszültségmentes, hiszen a művészi szabadság összeütközésbe kerülhetett a megrendelő igényeivel vagy éppen a dogmatikai kötöttségekkel. (1) Az 1999-ben Budapesten rendezett *Hermann Nitsch*-kiállítás keltette botrányt (illetve a botrányt kiváltó megbotrányozás) azonban az egyházi tanítás és a művészi kifejezés mai viszonyát nem pusztán problémásnak, hanem kibékíthetetlen ellentétnek mutatta.

Ma a műalkotások jelentős része – szemben a néhány száz évvel ezelőtti helyzettel – nem a templomok számára, nem az egyház mecenatúrájában (úgy is fogalmazhatunk: nem egyházi jóváha-

gyással) készül s ennek nemcsak az az oka, hogy ezt a mecénási szerepet átvették a bankok és a nagy gyűjtemények. Mert amíg *Caravaggio* „Máté evangélista és az angyal” című képe a szakrális tér szerves részét képezi a római S. Luigi dei francesi-templomban, addig például a bécsi Kunsthalléban néhány éve rendezett „Engel, Engel” című kiállítás anyaga (ahol az angyal mint a másság szimbóluma jelenik meg, például transzvesztitákkal, punkokkal azonosítva) már nem lenne behelyezhető egy használatban lévő templomba. (2) Azt mondhatnánk, hogy ma ugyanaz a reprezentáció (példánkban az angyal) egészen eltérő interpretációt nyer az egyház illetve, a művész vagy művészettörténész részéről.

Ez a szakadás reményeink szerint mégsem végleges. Ha *Chagall* üvegablakai hiteles kifejezői a transzcendenciának egy gótikus katedrálisban, ha *Matisse* öregkori keresztútja revelatív erejű egy kis kápolnában, ha *Le Corbusier* műve szakrális térként funkcionál Ronchamp-ban, akkor van esély arra, hogy a modern egyház is képes befogadni az aktuális képzőművészeti megnyilvánulásokat, a művészi kifejezés szabadságát pedig nem csorbítják a hagyományból eredő speciális igények.

Hit és művészet viszonyában a művészet természetesen nincs szolgálólány-szerepre kárhozható. A vizuális élménynek sohasem (még egy szakrális térben sem!) „feladata”, hogy hitet ébresszen a befogadóban, de elősegítheti-

azt. A vallásos hangoltságot nem lehet azonosítani vagy helyettesíteni az esztétikaival, ám a kettő felerősítheti egymást. A műalkotáson nem kérhető számon valamifajta konzekvens dogmatika (amint a népi vallásosságon sem sikerült soha). Ez persze ellenkezőleg is igaz, hiszen egy temetési szertartás célja sem esztétikai élmény nyújtása a kántor éneke vagy a rítus által. Ezek a felismerések az alapjai annak a magatartásnak, amely az egyház szempontjából a művészetek autonómiáját állítja.

A kortárs teológia ebben a tekintetben lényegesen különbözik a korábbi megfontolásoktól. Érdekes összehasonlítani az egyházi tanítóhivatal két megnyilatkozását a művészet tárgyában: a tridenti zsinat dekrétumát a szentképekről, illetve II. János Pál pápa egyik legújabb tanítását. A két dokumentum közötti különbség már formailag is sokatmondó. A zsinati dekrétum tulajdonképpen jogi szöveg – az egyház törvénye –, amely szabályozza a szakrális teret díszítő képek, szobrok meg-

rendelésének, engedélyezésének és kivitelezésének módját, meghatározza azokat az elvárásokat, amelyeket a hivatalos egyház az alkotóval szemben támaszt, egyfajta kánonja tehát a barokk „ars sacra”-nak. A pápai irat ezzel szemben már műfajában más üzenetet hordoz, „Levél a művészekhez”, egy olyan embertől, akit személyesen is megérintett a művészi kifejezés szabadsága és nagyszerűsége.

Tartalmitilag még nyilvánvalóbb a változás. A 16. század nagy zsinatának határozata azt szabja a képzőművészet feladataul, hogy segítse elő a hívők számára a

hit titkainak megismerését, a célkitűzés tehát lényegében a középkori Biblia pauperumok képprogramját teszi mértékké. Az ábrázolásnak ehhez a magasztos célhoz kell méltónak lennie (ennek a programnak a jegyében festették át a Sixtusi Kápolnában Michelangelo „Utolsó Ítélet”-ét). Korunk pápája – maga is költő, dramaturg és színész, tehát művészember egykor – nem pusztán megérti a művészek vágyát a szabad önkifejezés után, hanem azonosulni is mer a művész szerepével, ebből fakad megfogalmazásainak merészsége. Míg VI. Pál pápa két évtizede mint nagy műgyűjtő

és mecénás szólt a művészekhez, II. János Pál ugyanezt kollégaként teszi. Szemében az alkotás folyamata a teremtés nagyszerű művébe való bekapcsolódás, részesedés a Teremtő Isten öröméből: „És látta Isten, hogy minden, amit alkotott, igen jó” (Ter 1,31).

A művészetnek tehát lényegileg köze van a hithez, s ha a mai teológia autonómiát ad a művészi megnyilvánulásnak, ezt azzal a reménnyel teszi, hogy a művészet, mint mé-

dium valami nagyon fontosat ad hozzá az emberi személy szabad és felelős kibontakozásához. Röviden úgy fogalmazhatjuk meg a közvetítés tartalmát, hogy a művészet a hitre nevelés, a hit felé tájékozódás útjává válhat. Semmiképpen sem a vizuális nevelésben erőszakosan érvényesítendő elvárásról, egy mégoly „szent” ideológia sulykolásáról van itt szó – sokkal inkább lehetőségéről, amely a műalkotás befogadásán keresztül Isten és ember találkozását készítheti elő. A hit ugyanis, amennyiben az egész emberi egzisztenciát érinti, igényli a vizuális közvetítést is. Hiszen az

Semmiképpen sem a vizuális nevelésben erőszakosan érvényesítendő elvárásról, egy mégoly „szent” ideológia sulykolásáról van itt szó – sokkal inkább lehetőségéről, amely a műalkotás befogadásán keresztül Isten és ember találkozását készítheti elő. A hit ugyanis, amennyiben az egész emberi egzisztenciát érinti, igényli a vizuális közvetítést is. Hiszen az a transzcendencia-élmény, amit a műalkotás önmagában, pusztán létével kifejez, ugyanazt az önmagunk határain való túllépést implikálja, mint a hitélmény.

a transzcendencia-élmény, amit a műalkotás önmagában, pusztán létevel kifejez, ugyanazt az önmagunk határain való túllépést implikálja, mint a hitélmény. Az Istennel való találkozás, amely a szív legbensőbb bensőjében játszódik le, lényegét tekintve ineffabilis, kimondhatatlan. A művészi kifejezés pedig éppen azt éri el, amire a nyelv csak töredékesen képes.

A hitélmény mint a műalkotás által létrejött kimondhatatlan találkozás a keleti egyház tradicionális ikonfestészetében a legnyilvánvalóbb. Az ikonnak egyértelműen szakrális funkciója van. A nyugati művészetben a reneszánszsal kezdődő fejlődés egyre inkább kódoltan közvetíti a szakralitást: a természet, az emberi test, az arc vagy egyszerűen az anyag szentségén át. Végsősoron ebben a tényben jelölhető meg a nyugati egyház fokozódó idegenkedésének oka a folytonosan változó művészeti irányzatokkal szemben. Nem lehet kizárólag a művészi szabadság rovására írni tehát, hogy a szakrális térbe, a vallásosság összefüggésébe behelyezhető műalkotások száma manapság csekély, minősége pedig igen változó. Inkább a szakralitás ilyen kódolásának immár több évszázados hagyománya az ok. Éppen ezért a modern hitoktatásnak és a felsőfokú teológus-képzésnek az is feladata, hogy rámutasson a kortárs művészet nagyon is szakrális gyökereire, illetve hogy utat nyisson a műalkotásoknak a hívő ember szívéhez és a keresztény közösség liturgikus életéhez. A hit zárandokútján járó embernek ugyanis kisgyermekkorától kezdve szüksége van a művészet inspirációs forrására, hogy a szent tanítás ne csak az eszét érintse meg, hanem egész személyiségét alakítsa.

Hit és művészet, egyház és művészet találkozási pontja tehát adott: a szakralitás

az, mely átüt a világ nyilvánvalónak és egyértelműnek tetsző struktúráján s arra készíti a papot és a művészt, hogy a kor emberét – felemelve a hétköznapióság szintjéről – szembesítse a benne is rejlő szentséggel. A pápai levél ezzel kapcsolatban olyan misztériumról, szent titokról beszél, amelyből a művészi megjelenítés valamit felszínre hoz. A művész tevékenysége ezért feladat és szolgálat egyben – egyszóval hivatás. Amennyiben tehát a képzőművész (és tulajdonképpen a vizuális nevelésben közreműködő pedagógus is) valóban totális élmény megragadására törekszik és nem mond le a szakralitás jelenvalóvá tételéről, a maga eszközeivel – teológiai szakkifejezéssel élve – a legtöbbet teszi a világ üdvösségéért: minden kor emberét a „köztünk élő Szentel” való kapcsolatkeresésre hangolja. (2)

Jegyzet

(1) Bőséges példát hoz művész és egyházi megrendelő konfliktusaira: WITKOWER, R. – WITKOWER, M.: *A Szaturnusz jegyében. A művész személyisége az ókortól a francia forradalomig*. Bp, 1996. A katolikus egyház és a kortárs képzőművészet konfliktusait elemzi a *Kunst und Kirche* 1989/4, tematikus száma: Konfliktfeld Kunst-Kirche.

(2) A kortárs képzőművészet legújabb recepciója a modern teológia részéről: PFEIFFER, H.: *Gottes Wort im Bild. Christusdarstellungen in der Kunst*. Wuppertal, 1986.; MENNEKES, F. – RÖHRIG, J.: *Crucifixus. Das Kreuz in der Kunst unserer Zeit*. Freiburg im Br., 1994.; az 1563. december 3-4-i ülésen elfogadott határozat kritikai szövege: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. Bologna, 1962. 774-776. old., magyarul: *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai*. (szerk. FILA B. – JUG L.) Kisterenye-Bp, 1997. 372-373. old.; *Lettera di Giovanni Paolo II agli artisti*. Città del Vaticano, 1999> kommentárok: VERDON, Th.: *Contemplare il mistero*. In: *Il Regno* 44 (1999) 315-317. old.; *Die Kunst schlägt eine Brücke zur religiösen Erfahrung*. In: *Deutsche Tagespost* Nr. 51/52 17-19. old.

Gárdonyi Máté